

พงศะบุตร, แถมสุข นุ่มนนท์ และ ศรีสุข ทวีชาประสิทธิ์, ผู้แปล; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ; พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

Dreyer, E. L. (2007). Translations of Primary Sources. In *Zheng He: China and the Oceans in the Early Ming Dynasty, 1405-1433* (pp. 187-199). New York: Pearson Education.

FitzGerald, C.P. (1993). *The Southern Expansion of the Chinese People*. Bangkok: White Lotus.

Kong Yuanzhi. (2008). On the Relationship between Cheng Ho and Islam in Southeast Asia. *Kyoto Review of Southeast Asia*, 10 (August). Retrieved January 20, 2009, from http://kyotoreviewsea.org/Issue_10/Yuanzhi_eng.html.

Kullada Kesboonchoo Mead. (2004). *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. Oxfordshire: RoutledgeCurzon.

Levathes, L. (1994). *When China Ruled the Seas: the Treasure Fleet of the Dragon Throne 1405-1433*. New York: Simon&Schuster.

Ma Huan. (1997). *Ying-yai Sheng-lan: The Overall Survey of the Ocean's Shores [1433]* (J. V. G. Mills, trans.). Bangkok: White Lotus Press.

Suryadinata, L. (2005). Zheng He, Semarang and the Islamization of Java: Between History and Legend. In L. Suryadinata (Ed.), *Admiral Zheng He and Southeast Asia* (pp. 72-93). Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Wolters, O. W. (1970). *The Fall of Srivijaya in Malay History*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Journal
of Integrated Sciences

02

การเรียนรู้ของชุมชนผ่าน กระบวนการผลิตข้าวนาโยน ของเกษตรกร

ในเขตเทศบาลตำบลปาดันนาครีว
อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

The Study of Community Learning Process
Through Parachute Rice Transplanting
Process of Agriculturist in Patan Nakrua
Municipal District, Mae ta District, Lampang

ธนพงษ์ ลมอ่อน
Thanupong lomon

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกระบวนการผลิตข้าวนาโยน ของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครัว โดยเน้นการสร้างกระบวนการทางสังคมที่เกื้อหนุนกัน ในการเรียนรู้ผ่านการทดลองผลิตข้าวนาโยนซึ่งเป็นรูปแบบการเพาะปลูกข้าวแบบใหม่ในพื้นที่ ซึ่งมีกลุ่มเกษตรกรที่สนใจร่วมโครงการกระจายอยู่ในพื้นที่ 8 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ตำบลปาดัน และตำบลปาดันนาครัว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ทั้งนี้กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ประกอบไปด้วย 1) การเสริมพลังและสร้างความเชื่อมั่นให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว 2) การร่วมเรียนรู้และสะท้อนปัญหาเรื่องข้าวผ่านประสบการณ์และมุมมองของแต่ละบุคคล 3) การศึกษาดูงานเพื่อยอมรับความรู้ใหม่และการทดลองปรับใช้ใหม่ในแปลงนาสาธิต 4) การปฏิบัติจริงเพื่อสร้างการเรียนรู้และแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมด้วยตนเอง 5) การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนผ่านการทำนาโยน

ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรดังกล่าวได้เกิดการขยายผลไปสู่ความมั่นใจ ในการตัดสินใจด้วยตนเอง กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะ และยอมรับองค์ความรู้ หรือทางเลือกใหม่ ๆ อย่างมีเหตุผล จนกลายเป็นสังคมแห่งการแบ่งปันความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน ผลจากการทดลองเรียนรู้ทำข้าวนาโยนในปีแรกเป็นบทพิสูจน์ที่ทำให้ “คนทำข้าว” มีความมั่นใจว่า “นาโยน” มีความเหมาะสมกับพื้นที่ โดยเกิดการเรียนรู้การตัดสินใจที่วาง

อยู่บนความเหมาะสมของบริบทพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากกว่าการใช้ความรู้สึกและเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวที่สามารถเลี้ยงข้อจำกัดเรื่องของต้นทุนการผลิต แรงงานที่ขาดแคลนมีราคาแพง ปัญหาด้านความเจ็บปวดจากการทำนา รวมถึงเป็นการช่วยลดขั้นตอนในการผลิตทำให้ประหยัดเวลาส่งผลถึงการลดค่าใช้จ่ายในการผลิตลง

คำสำคัญ

ข้าวนาโยน กระบวนการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม

Abstract

This research aimed at studying the learning of community through parachute rice growing in Patan Nakrua municipality focusing on social process supporting together in experiment of new method for rice growing. The agriculturists willing to participate lived in 8 villages of Patan and Nakrua subdistrict, Maeta district, Lampang province. Process of learning consisted of 1) encouragement to leader of agriculturists 2) learning and reflecting of rice problems through individual experience and viewpoint 3) real performance for learning and self-development 4) observation for accepting new knowledge and implementation to demonstration plot 5) developing connection for community learning through parachute.

Learning process of these agriculturists found that there was an extension to self-confidence of decision. They were brave to comment in public and accepted new knowledge or choices reasonably until it became sharing knowledge community originating from co-learning. The result of parachute farming at the first year was a prove for encouraging to 'rice makers' that parachute was more suitable for their areas than using of feeling and they

had learnt to decide on the appropriation of area context that had changed from past instead of and the parachute was another choice for agriculturists to avoid the limits of cost, labor, growing rice problems, and reducing procedure to save time and cost of production.

Keywords

parachute rice, learning process, learning community, participation

● บทนำ

วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวไทยที่วางอยู่บนพื้นฐานในการพึ่งพาตนเองและการพออยู่พอกินเพื่อสร้างหลักประกันหรือ “ความมั่นคงแห่งการยังชีพ” (subsistence security) ได้เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่การเข้ามาของระบบทุนนิยม ในช่วงคริสต์วรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อการผลิตข้าวถูกนำเข้ามาอยู่ในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 โดยรัฐบาลมีทิศทางที่เน้นการพัฒนาประเทศให้เป็นผู้นำในการส่งออกข้าวและเชิดชูคนทำนาข้าวว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติผ่านบทเพลงที่ว่า “กสิกรรมชั้นดีเป็นกระดูกสันหลังของชาติไทยจะเรืองอำนาจเพราะไทยเป็นชาติกสิกรรม” ทั้งนี้ในงานศึกษาของ Moerman (1968) ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวไทยในยุคการพัฒนาแบบทุนนิยมนั้นได้เปลี่ยนวิธีการผลิตข้าวแบบดั้งเดิมของสังคมเกษตรกรรมชาวนาไทยให้กลายเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้าและส่งออก โดยหวังว่าเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวไทยจะมีรายได้เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้งานศึกษาของ Scott (1976) ได้อธิบายให้เห็นว่าสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวไทยในกลุ่มประเทศโลกที่สามต้องเผชิญหน้ากับพลังกดดันจากภายนอกมากขึ้นเมื่อประเทศมหาอำนาจตะวันตกเริ่มให้ความสนใจและต้องการอาหารและผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น จนทำให้ระบบการผลิตของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตใหม่ (reproduction) ที่ตอบสนองต่อการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกสูง (high response varieties) และเกิดยุทธวิธีในการปรับความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสังคมชาวนากับระบบตลาดเพิ่มมากขึ้นไปพร้อมกับการสร้างภาพแห่งความหวังและทำลายมายาคติ “หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน” ให้กับสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวเพื่อที่จะหลุดพ้นจากความลำบากและสามารถสร้างความมั่นคงให้กับตัวเองได้ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาเกี่ยวกับความ

สัมพันธ์ระหว่างสังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบตลาดของ Beal (1975) ได้แสดงให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบตลาดมีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวทั้งระบบ คลอบคลุมทั้งระบบการผลิต การบริโภค รวมถึงยังช่วยขยายโอกาสและสร้างทางเลือกให้มากยิ่งขึ้น โดยที่เกษตรกรเป็นผู้ตัดสินใจ บนพื้นฐานของข้อมูลความรู้ที่พวกเขาได้รับจากภายนอก

อย่างไรก็ตาม ภายใต้สังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวสมัยใหม่ที่ระบบเศรษฐกิจชุมชน ดำรงอยู่ควบคู่กับการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและกระแสการปฏิวัติเขียว เพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมในประเทศไทยที่เริ่มปรากฏในช่วงปี 1950 กลับพบว่า แม้ประเทศจะสามารถทำรายได้จากการส่งออกข้าวได้มากติดอันดับของโลก แต่สังคมชาวนาไทยกลับยังมีได้อยู่ที่กินดีตั้งเช่นที่คาดหวังดินที่ใช้ประโยชน์มานานเสื่อมสภาพลง ปัจจัยการผลิต เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีปราบศัตรูพืชต้องซื้อด้วยราคาที่สูงขึ้นทุก ๆ ปี ในขณะที่ค่าใช้จ่ายด้านอาหารกลับเพิ่มมากขึ้นเพราะอาหารในธรรมชาติ เช่น กบ เขียด กุ้ง หอย ปู ปลา แทบไม่มีให้เห็นในผืนนาอีกต่อไป

นอกจากนี้สังคมเกษตรกรรมผู้เพาะปลูกข้าวยังถูกมองว่าเป็นสังคมล้าสมัยท่ามกลางความเจริญเติบโตของระบบอุตสาหกรรมเกษตรและมีความเสี่ยงไร้ความมั่นคงมากขึ้น ซึ่งทำให้การจ้างแรงงานเข้ามาแทนที่การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิมและมีการพึ่งพาล้างภายนอกมากขึ้นซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของชุมชน ประกอบกับสังคมเมือง ตลาดและรัฐชาติเริ่มมีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมชาวนาเพิ่มมากขึ้นกว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบการผลิตแบบยังชีพซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมชาวนามาแต่เดิม (ยศ สันตสมบัติ, 2546:13) สภาวะเศรษฐกิจ สังคมของครอบครัวเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวรายย่อยกลับตกต่ำเกิดขึ้นจนต้องดิ้นรนหารายได้เสริมจากการไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นหรือยอมจำนนละทิ้งท้องนาและวิถีความเป็นชาวนาไปโดยสิ้นเชิง อาชีพทำนากลายเป็น

อาชีพที่เสี่ยงและขาดหลักประกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องความปลอดภัยจากการใช้สารพิษ เคมีภัณฑ์ในผืนนา สภาพดิน น้ำ ภูมิอากาศที่ผันผวน รวมถึงความเสี่ยงต่อราคาผลผลิตตกต่ำที่สวนทางกับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นจากการพึ่งพาเทคโนโลยีในกระบวนการผลิต

จากสถานการณ์ในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมาจึงเริ่มทำให้เกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในจังหวัดลำปาง และทั่วทุกแห่งในประเทศไทยเกิดข้อคำถามว่า “ทำไมเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในฐานะ “กระดูกสันหลังของชาติ” ถึงยังคงมีฐานะที่ค่อนข้างยากจนและมีภาระหนี้สินจำนวนมากขึ้น ทั้งที่ประเทศไทยมีชื่อเสียงเรื่องการเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ เป็นพื้นที่ที่เกิดวัฒนธรรมข้าว รวมถึงเป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่มีคุณภาพที่สำคัญของภูมิภาค มีการส่งออกข้าวเป็นอันดับต้น ๆ ของโลก พร้อมกับการเริ่มทบทวนกลับไปสู่รากฐานการพึ่งตนเองในระบบการผลิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการผลิตข้าวเหมือนเมื่อครั้งอดีตอีกครั้ง ดังนั้นเพื่อให้สังคมชาวนายังคงดำรงอยู่และสามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่ากระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม จะสามารถสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ให้กับชาวนาเพื่อแก้ไขปัญหาและนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับชาวนาได้อย่างไร

● พื้นที่ศึกษาและปัญหาที่พบ

สำหรับจังหวัดลำปางพบว่าพื้นที่ที่ใช้สำหรับทำการเพาะปลูกข้าวประมาณ 547,070 ไร่ (ลลิตา พิมาศกมลพัฒน์, 2546:11) ซึ่งในส่วนของพื้นที่อำเภอแม่ทะจากการสำรวจข้อมูล การขึ้นทะเบียนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวปี 2556/57 พบว่ามีเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจำนวน 4,502 ครัวเรือน และมีพื้นที่สำหรับใช้ทำการเพาะปลูกข้าวจำนวน 12,878 แปลงหรือคิดเป็น 26,100 ไร่ ส่วนพื้นที่ในเขตเทศบาลตำบลป่าตึนนาครี อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง พบว่า

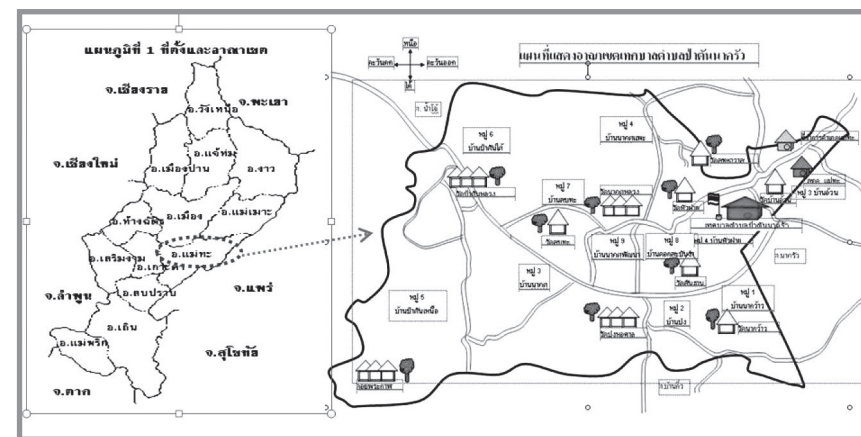
มีจำนวนครัวเรือนที่ทำนา สูงถึง 638 ครัวเรือน และถือเป็นตำบลที่ใช้พื้นที่สำหรับเพาะปลูกข้าวมากที่สุดในอำเภอแม่ทะ คิดเป็นจำนวน 1,871 แปลง หรือคิดเป็น 2,976.25 ไร่¹ อันเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม และมีระบบชลประทานที่ดีจึงทำให้วิถีการทำนาจึงมีการสืบทอดทำมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีทั้งการเพาะปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือนและค้าขายเป็นอาชีพ จากการสัมภาษณ์ชาวนาในพื้นที่พบว่าในช่วงตั้งแต่ปีพ.ศ. 2545 เป็นต้น เมื่อการพัฒนาเพื่อความเจริญในชนบท ได้เข้ามาอย่างรวดเร็วจนไม่มีเวลาให้ชาวนาในพื้นที่ได้เรียนรู้เพื่อปรับตัวตั้งรับจึงทำให้ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในภาคการเกษตรและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนบท (Rural Restructuring) จากกระแสทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชนจนเป็นสาเหตุที่ทำให้สังคมเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่เขตเทศบาลตำบลป่าตึนนาครี เกิดภาวะความอ่อนแอในหลายด้านจนทำให้ต้องสูญเสียการควบคุมการจัดการทรัพยากรของตนเองไปและมีผลเชื่อมโยงให้เกิดความสั่นคลอน ต่อภูมิปัญญา องค์ความรู้ที่สั่งสมมาเพื่อใช้ในแก้ไขปัญหาจนถูกลบเลือนไป ซึ่งเห็นได้ชัดจากผลกระทบที่มีต่อลักษณะของระบบการผลิตในภาคการเกษตร อาหารในชุมชน (Agro-Food System) ที่เปลี่ยนแปลงไป เริ่มมุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ที่ส่งผลให้ปริมาณ ประเภท ราคา เพื่อตอบสนองต่อนโยบายรัฐและความต้องการอาหารเพื่อใช้ในการบริโภคของกลุ่มคนภายนอก หากแต่ต้องแลกด้วยการแบกรับต้นทุนที่สูงของชาวนาจนนำไปสู่การเกิดภาวะหนี้สินสะสมสูงขึ้น จนทำให้เกษตรกรต้องทำทุกอย่างเพื่อให้ตนเองได้ผลตอบแทนสูง อีกทั้งระบบการจัดการแรงงานในอดีตที่มีลักษณะแบบพึ่งพา

1 รายงานผลการดำเนินงานการขึ้นทะเบียนเกษตรกร ผู้ปลูกข้าวปี 2556/57 สำนักงานเกษตรอำเภอแม่ทะ

อาศัยกัน เช่น การเอามือเอววันถูกแทนที่ด้วยการจ้างงานด้วยเงินแทน รวมถึงกลุ่มวัยหนุ่มสาว ซึ่งเป็นแรงงานที่สำคัญในพื้นที่เริ่มละทิ้งถิ่นฐานหลังไหลสู่เมืองเพื่อเข้าไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น จนหลักฐานไม่เพียงพอของการกลายเป็นชุมชนที่เข้าสู่ความเป็นฐานการผลิตแบบทุนนิยม ภาคการเกษตรอย่างไม่รู้ตัวและทำให้ภาพของการทำนาถูกแทนที่ผ่านมุมมองของการเป็นงานหนักต้องใช้แรงงานตราครุฑ ความยากลำบาก ไม่มีความก้าวหน้าหรือเจริญขึ้นในแง่อาชีพการงาน และทำให้ครอบครัวเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจำนวนมากไม่ส่งเสริมให้ลูกหลานทำอาชีพทำนา ทั้งที่รากฐานการดำรงชีวิตของคนบ้านป่าต้นนาครัวได้พัฒนามาจากวิถีสังคมชาวนาที่มีผืนนาเป็นแหล่งผลิตและสร้างความมั่นคงในการยังชีพมาโดยตลอด

“ทำนาสมัยนี้ส่วนใหญ่ขาดทุนกัน เพราะต้องจ้างต้องซื้อหมด ทั้งคนงาน ค่าปุ๋ยค่ายา อย่างน้อยต้องจ่าย สี่ห้าพันบาท ไม่งั้นก็ไม่ทันกิน แรงงานลูกหลานสมัยนี้พ่อแม่ก็ไม่ให้สืบทอดทำกัน มองว่ามันลำบาก ก็เลยเหลือ แต่คนแก่ทำนา บางรายทำไม่ไหว ก็ปล่อยทิ้ง ให้เช่าบ้าง ขายบ้าง และเดี๋ยวนี้ก็ใช้ยากันเยอะ จนน่ากลัว”

(สัมภาษณ์คุณชำนาญ จงตระกูลรัตน์ ชาวนาในเขตเทศบาลตำบลนาครี วันที่ 23 มกราคม 2558)

ภาพที่ 1 พื้นที่ศึกษาเทศบาลตำบลป่าต้นนาครัว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

จากกระบวนการถอดบทเรียนและสะท้อนปัญหาสถานการณ์ในระบบการผลิตภาคการเกษตรที่เกิดขึ้นในพื้นที่ร่วมกันระหว่างกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลป่าต้นนาครัว เกษตรอำเภอแม่ทะ นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ได้ทำให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในเขตเทศบาลตำบลป่าต้นนาครัว ตระหนักถึงปัญหาการทำนาที่มักใช้ความรู้สึกลงใจในการตัดสินใจแบบลองผิดลองถูกโดยขาดข้อมูลเชิงประจักษ์ในการหนุนเสริมเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาจึงทำให้กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวพยายามที่จะเรียนรู้การจัดการระบบการผลิตในภาคการเกษตรในลักษณะพึ่งตนเองเพิ่มมากขึ้น โดยใช้ “การทำนาโยน” ซึ่งถือเป็นระบบการผลิตข้าวแบบใหม่ในที่เพิ่งเริ่มเข้ามาในชุมชนได้ประมาณ 2 ปี เป็นเครื่องมือช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อค้นหาความรู้ใหม่ในการทำนาข้าวที่เหมาะสมกับภูมิโนทัศน์ของท้องถิ่นตนเอง ภายใต้ข้อจำกัดของกระแสการผลิตข้าวที่ใช้ต้นทุนสูง แรงงานมีจำกัด และห่างไกลจุดสมดุลแห่งการพึ่งพาตนเองที่มักพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกเป็นหลัก

ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงสนใจที่จะพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกระบวนการผลิตข้าวนาโยนของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครวที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไรเพื่อให้เกิดการสร้างทางเลือก และองค์ความรู้ใหม่ในการผลิตข้าวในพื้นที่ที่เหมาะสมในชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากการผลิตข้าวที่มีเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน

● วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในเขตเทศบาลปาดันนาครว ผ่านกระบวนการผลิตข้าวนาโยน

● แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดการมีส่วนร่วม

นโยบายการพัฒนากระแสหลักได้ให้ความสำคัญกับ “การมีส่วนร่วม” ของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับรากหญ้าซึ่งสะท้อนให้เห็นจากนโยบายการพัฒนาชุมชน ซึ่งพยายามกระตุ้นเน้นให้ชุมชนเข้ามาร่วมกำหนดนโยบายและร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ จามะรี เชียงทอง มองว่า “การมีส่วนร่วม” มีฐานคิดที่แตกต่างกันอยู่ 2 ฐานหลัก คือ (1) ความเชื่อในศักยภาพของ “ปัจเจก” ที่จะมี “สิทธิ” ในการแสดงความคิดเห็นของตนในชุมชนที่ตนสังกัด รัฐมีอำนาจอุปถัมภ์ที่ได้รับมอบหมาย จากประชาชนให้สามารถจัดการกิจการส่วนรวมบางประการ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (การค้าและการทำสงคราม) แต่ในขณะเดียวกัน “ประชาชน” ก็สามารถรวมตัวกันในรูปแบบ “ประชาสังคม (Civil society)” เพื่อร่วมกันจัดการกิจการของชุมชนอันเกี่ยวเนื่องกับการอำนวยความสะดวก ในการใช้ชีวิตประจำวัน (2) “การมีส่วนร่วม” ในแนว “ชุมชนนิยม (Communitarianism)” ซึ่งเน้นความสำคัญของ “ชุมชน”

หรือมนุษย์ที่รวมกัน (มากกว่าที่จะเป็นปัจเจกหรือมนุษย์แต่ละคน) ในการร่วมกันกำหนดการกระทำต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ร่วมกัน (จามะรี เชียงทอง, 2549: 153)

นอกจากนี้งานศึกษาของกรมอนามัย (2550) ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วม ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมของประชาชนครอบคลุมการสร้างโอกาสที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและของสังคม ได้ร่วมกิจกรรมซึ่งนำไปสู่และมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับประโยชน์ จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน 2) การมีส่วนร่วมสะท้อนให้เห็นถึงการเกี่ยวข้องโดยสมัครใจ และเป็นประชาธิปไตยในกรณีของการเอื้อให้เกิดความพยายามในการพัฒนา การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกันการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมายนโยบาย และการวางแผนดำเนินการโครงการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม 3) การมีส่วนร่วม เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างประชาชนและทรัพยากรเพื่อพัฒนาประโยชน์ที่ได้รับจากการลงทุน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ ไม่ว่าจะระดับท้องถิ่นภูมิภาคและระดับชาติจะช่วยให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับประโยชน์ที่ได้รับ 4) การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจแตกต่างกันไปตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายและโครงสร้างการบริหารรวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประชากร การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการแต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนา ที่มีเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน ทั้งนี้ Cohen and Uphoff (1980) ได้แบ่งกระบวนการมีส่วนร่วม ที่สำคัญมีอยู่ 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดโครงการจากความต้องการ 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในรูปแบบการเข้าร่วมโครงการ การสนับสนุนการบริหารงานหรือการประสานความร่วมมือ รวมทั้งการร่วมปฏิบัติด้วยแรงงาน แรงเงิน และทรัพยากร

อื่น ๆ 3) การมีส่วนร่วมในการร่วมรับผลประโยชน์เป็นการร่วมรับผิดชอบต่อผลที่จะเกิดขึ้น และ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลที่ร่วมกันตรวจสอบผลการดำเนินงานตลอดจนการร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

2. แนวคิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่น

แนวคิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่น มีบทบาทสำคัญที่จะก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ทำให้คนในท้องถิ่นมีโอกาสคิด วิเคราะห์ หาสาเหตุและแนวทางแก้ไข ทดลองปฏิบัติ และสรุปบทเรียนร่วมกัน ซึ่งจะช่วยให้ท้องถิ่นสามารถยกระดับการเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ในพื้นที่ให้สูงขึ้นได้ ทั้งนี้งานศึกษาของสมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540: 78-81) พบว่า แนวคิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่นเกิดขึ้น 2 กรณี คือ 1) เกิดขึ้นโดยธรรมชาติซึ่งเป็นเครือข่ายที่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ในอดีตนั้นเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์นี้อาจเนื่องมาจากมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน หรือมีความเชื่อถือ อย่างเดียวกันเป็นครูเป็นศิษย์กัน หรือเคยแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน 2) เกิดขึ้นโดยการจัดตั้งซึ่งการเกิดขึ้นของเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งอาจเกิดขึ้นจากความพร้อม และความต้องการของผู้นำและเครือข่ายเองในบางกรณีเกิดจากการต่อรอง ขององค์กรภายนอกที่เข้าไปจัดตั้งกลุ่มเพื่อให้เกิดเครือข่าย นอกจากนี้ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2547: 12) ได้แสดงให้เห็นถึงผลสัมฤทธิ์ของความเป็นเครือข่ายที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และการพัฒนาที่ต่อเนื่องของท้องถิ่น ดังนี้

1. เกิดกระบวนการเรียนรู้ คือ ผู้เข้าดำเนินงานเครือข่ายทุกคนจำเป็นต้องมีความรู้ ความสามารถและมีประสบการณ์มากขึ้นหลังจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการทำงานร่วมกัน โดยกระบวนการเรียนรู้จะช่วยให้บุคคลและ

องค์การมีการปรับตัวในการแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ และแนวร่วมใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลให้การทำงานในด้านต่าง ๆ ของเครือข่าย มีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. การเพิ่มโอกาสในการแก้ปัญหา กลุ่มเครือข่ายพยายามผลักดันในการแก้ปัญหาภายในกลุ่มองค์กรของตนเอง การรวมกลุ่มและการประสานงานกับภาคีที่เกี่ยวข้อง จะเป็นการเพิ่มโอกาสในการแก้ปัญหา เพราะเป็นการระดมความคิดเห็นและความร่วมมือจากฝ่ายต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ การแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม

3. เกิดการพึ่งพาตนเอง เมื่อเครือข่ายมีกระบวนการทำงานที่เข้มแข็ง และสามารถแก้ไขปัญหาของเครือข่ายได้แล้ว เครือข่ายและสมาชิกในเครือข่ายก็สามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ ในเรื่องเงินทุน ทรัพยากร ความรู้ และการจัดการที่จะไปสู่การพัฒนาสังคมและการพัฒนาคุณภาพ ของเครือข่ายที่ต่อเนื่อง

4. เกิดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น เป็นความสำเร็จของเครือข่ายในการร่วมกันพัฒนา และจัดการกับทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเครือข่ายดังกล่าวต้องมีพลังขับเคลื่อนในหลาย ๆ พื้นที่ เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมในอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวบ้านหินกรูดและบ้านบ่อนอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น

5. เกิดกระบวนการผลักดันเชิงนโยบาย ปัจจุบันประเด็นปัญหาสาธารณะจำนวนมากน้อยที่เกิดขึ้น และสามารถนำไปสู่ข้อยุติด้วยพลังของเครือข่ายและการจัดการในเชิงนโยบาย ตัวอย่างเช่น การรวมตัวกลุ่มองค์กร เครือข่ายที่ทำงานในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พยายามผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชนให้มีการนำเสนอต่อการพิจารณาของรัฐสภาและการจัดทำมาตรฐาน การจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศ เป็นต้น

6. เกิดอำนาจหรือพลังอำนาจแฝงเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มองค์กร

และเครือข่าย อำนาจหรือการต่อรองนี้จะไม่มีการเกิดขึ้นได้หากไม่มีการรวมกลุ่มองค์การต่าง ๆ เข้าด้วยกัน พลังอำนาจของการรวมกลุ่มนี้บางครั้งอาจไม่ส่งผลที่เป็นรูปธรรมโดยตรง แต่เป็นพลังหรือประโยชน์ ในทางอ้อมที่บรรดากลุ่มหรือเครือข่ายอื่น ๆ ให้ความสนใจและสามารถนำมาเป็นการต่อรอง ในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองได้

3. แนวคิดด้วยเรื่องทุนในชุมชน

ทั้งนี้เมื่อพูดถึงทุนในชุมชน เรามักจะมองเห็นถึงความหลากหลายของทุนที่มีทั้งทุนที่เป็นเงิน ทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า หรือทุนที่เป็นผลผลิตทุนความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นพี่น้องและความไว้วางใจซึ่งกันของชุมชน สำหรับการทบทวนแนวคิดเรื่องทุน ในครั้งนี้ได้จำแนกทุนออกเป็นสองกลุ่ม คือ 1) แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ในงานศึกษาของ Sinad Treevanchai (2003) ได้อธิบายเรื่องทุนทางสังคมว่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมที่เราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จากมันได้ ตัวอย่างของทุนทางสังคมที่มักถูกกล่าวถึงคือ ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (Trust) เครือข่าย (Network) สถาบัน (Institution) ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมรูปแบบใดที่เป็นทุนทางสังคมนั้น เราอาจพิจารณาง่าย ๆ ว่า ท้ายที่สุดแล้วมันสามารถให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับเราได้หรือไม่นั่นเอง 2) แนวคิดทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) สำหรับแนวคิดของ Griswold (2004) ได้อธิบายความหมายทุนทางวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมอาจถูกมองในฐานะเป็นทุนชนิดหนึ่งที่สามารถสะสมและนำไปลงทุนได้เหมือนดังเช่น ทุนทางเศรษฐกิจหรือสามารถนำไปแปรรูปเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ ทุนทางวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อการรับรู้รสนิยมทางศิลป

วัฒนธรรมรวมไปถึงรูปแบบการใช้ชีวิตด้วยการลงทุนทางวัฒนธรรม ว่าเป็นการสะสมทุนชนิดหนึ่งที่น่าไปสู่การรับรู้ของอำนาจที่มีอิทธิพลในสังคม อย่างไรก็ตาม ภายใต้การพัฒนาอย่างรวดเร็วในยุคโลกาภิวัตน์ ก็อาจสามารถเปลี่ยนมุมมองในการตีความคุณค่าของทุนทางวัฒนธรรมขึ้นมาได้ใหม่ ดังเช่นที่ Gupta and Ferguson (1999) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมมิได้ เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่แค่เพียงภายในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป วัฒนธรรมสามารถที่จะเลื่อนไหลไปมาได้เสมอ พื้นที่ ผู้คนและวัฒนธรรม จึงเป็นเสมือนสิ่งสร้างทางสังคม และประวัติศาสตร์เพื่อแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดและหลีกเลี่ยงความเหลื่อมล้ำ ความไม่เท่าเทียม

ทั้งนี้การเรียนรู้ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพอาจต้องอาศัยกระบวนการที่คนในชุมชนจะต้องตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมโดยเฉพาะการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความรู้ข้อมูลข่าวสาร การวิเคราะห์ปัญหาและการตัดสินใจหาทางเลือกได้ถูกต้องตามความต้องการของตนเอง ซึ่งวางอยู่บนฐานของการพึ่งตนเองจากการใช้ทุนและศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างพลังขีดความสามารถของชุมชน ในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจและการควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ

● วิธีดำเนินการวิจัย

โดยภาพรวมของการกำหนดระเบียบวิธีวิจัยหรือกระบวนการวิธีการวิจัย (Methodology) ที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นกระบวนการวิธีการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง (Participatory Research) โดยให้

ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนา “องค์ความรู้ พัฒนาคนอย่างเท่าเทียม” การสร้างความเข้าใจในกลุ่มที่วิจัย ที่มองผ่านหลักการและแนวคิดในการสร้างและพัฒนาคุณภาพงานวิจัยชาวบ้าน หรือ “วิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” (Community-Based Research Methods) ถึงขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ที่จำเป็น ดังนี้

1. การกำหนดพื้นที่การวิจัย ศึกษาครอบคลุมพื้นที่เพาะปลูกข้าวในเขตเทศบาลตำบลปาดันนาครีว ซึ่งกระจายอยู่ในพื้นที่ ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านนาแก้ว หมู่ที่ 2 บ้านปง หมู่ที่ 8 บ้านดอกสะบันงา หมู่ที่ 5 บ้านป่าต้นเหนือ หมู่ที่ 6 บ้านป่าต้นใต้ หมู่ที่ 7 บ้านสบทะ และหมู่ที่ 4 บ้านนาคตแพะ รวมถึงหมู่ที่ 4 บ้านหัวฝาย ตำบลปาดัน อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง

2. การแสวงหาตัวนักวิจัยหรือกลุ่มประชากรที่ร่วมศึกษา ประกอบด้วย เทศบาลตำบลปาดันนาครีวและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น นายกเทศมนตรี ตำบล ปาดันนาครีว เจ้าหน้าที่ในส่วนงานพัฒนาชุมชนตำบลปาดันนาครีว เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอมะนัง บุคลากรศูนย์การศึกษาโรงเรียนปาดันนาครีว ตลอดจนภาคีพัฒนาในทุกระดับที่เข้าร่วมกิจกรรมในวาระต่าง ๆ กัน

3. เครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย

(1) แผนที่ความคิด (Mind Mapping) นำมาใช้ในการสืบค้นข้อมูลหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้งานมีเนื้อหาเชิงลึกและสมบูรณ์มากขึ้น

(2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อใช้ในการระดมความรู้ให้รู้ถึงข้อมูล ความคิดเห็นจากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และกลุ่มผู้ที่สมัครใจเข้าร่วมกระบวนการวิจัยเกี่ยวกับความคิดเห็น ความสนใจ ความรู้ ความต้องการต่อการพัฒนาหรือแก้ไขการเพาะปลูกข้าว

(3) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลที่มีความละเอียดอ่อน หรือทำความเข้าใจได้ยาก รวมถึงยังใช้เครื่องมือดังกล่าวเมื่อพบว่าข้อมูลยังขาดความสมบูรณ์

(4) แบบสอบถามและแบบบันทึกข้อมูลจากการดำเนินการทดลองเพาะปลูกข้าวนาโยน

(5) การถอดบทเรียนเพื่อการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการดำเนินการเพื่อสะท้อนสิ่งที่ได้เรียนรู้ รวมถึงยังเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กัน

4. การดำเนินกิจกรรมในโครงการวิจัย ในครั้งนี้ได้แบ่งออกเป็น 2 ระยะตามระยะเวลา การดำเนินงานวิจัย ดังต่อไปนี้

ระยะที่ 1 (1) การวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางร่วมกัน

โดยเริ่มจากการชี้แจงวัตถุประสงค์และทบทวนแนวทางของการดำเนินงานวิจัยชี้แจงกรอบแนวคิดงานวิจัยและเป้าหมาย ในการงานวิจัย ทบทวนแนวทางของการดำเนินงานและแบ่งบทบาทการทำงาน และพิจารณาถึงอุปสรรค ข้อจำกัดในการทำงานและแนวทางการแก้ไขเพื่อนำไปสู่แนวทางการดำเนินการวิจัยที่มีทิศทางเดียวกัน และช่วยให้มองเห็นถึงข้อมูลที่จำเป็นจะต้องเก็บรวบรวมและทำการวิเคราะห์เพิ่มเติม

(2) การศึกษาทบทวนข้อมูลกระบวนการผลิตข้าวนาโยนจากชุดประสบการณ์ จากกลุ่มเกษตรกรถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดแนวทางร่วมกันในการวิเคราะห์ความเหมาะสมของการผลิตข้าวนาโยน โดยการนำเครื่องมือเทคนิคการเก็บข้อมูลที่ได้เรียนรู้จากนักวิชาการ สกว. โดยศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำปางมาพัฒนาสร้างเครื่องมือการเก็บข้อมูลในรูปแบบแบบสอบถาม และสมุดบันทึกองค์ความรู้ในการเพาะปลูกและรายจ่ายจากการผลิต

(3) การประมวลความรู้ที่ได้จากทบทวนข้อมูลเพื่อสรุปข้อมูลเชิงเนื้อหาในการผลิตและ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น

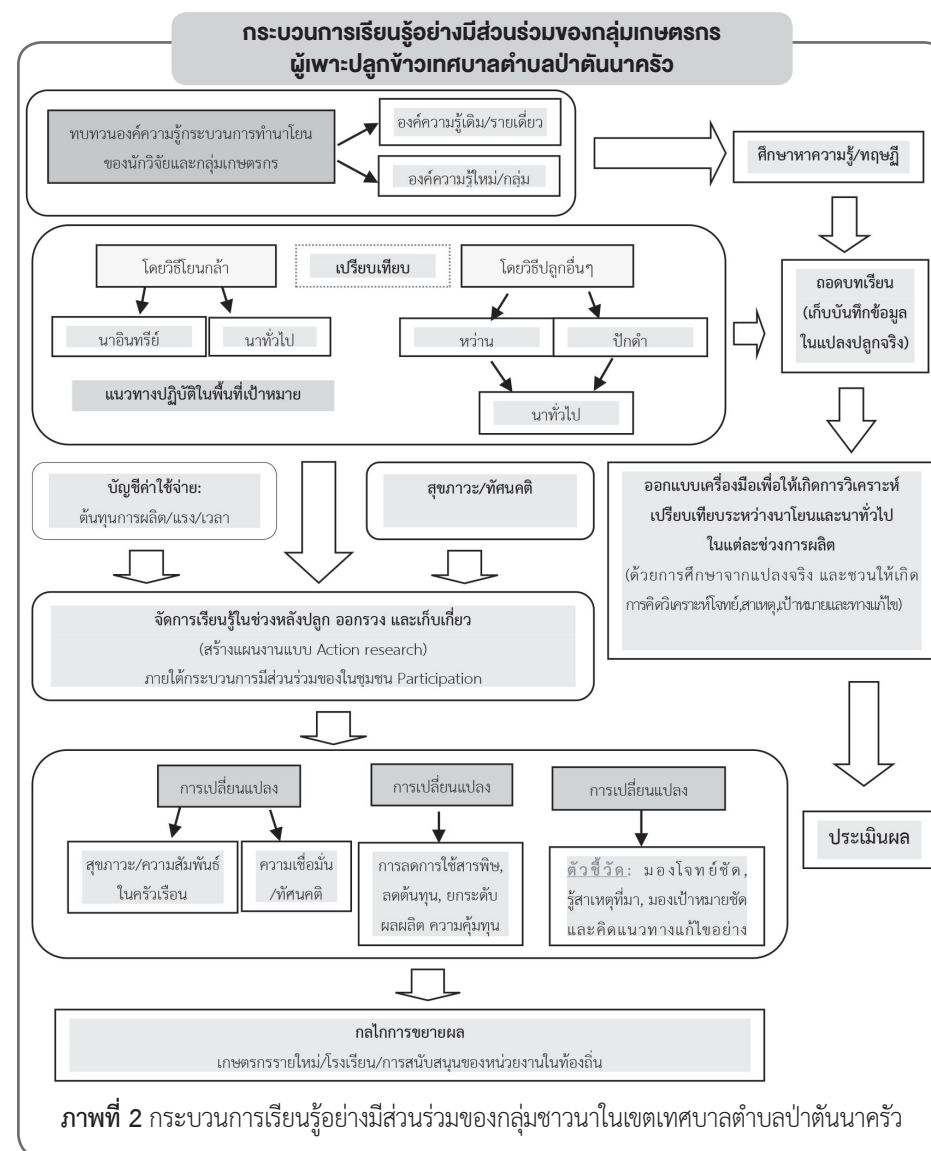
(4) การศึกษาการสร้างเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลการผลิต ขำวนาโยนกับวิธีการผลิตแบบอื่นเพื่อนำข้อมูลมาประกอบการใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ

(5) การศึกษาเรียนรู้ในพื้นที่ต้นแบบ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากวิทยากรผู้ประสบผลสำเร็จ ในการทำนาโยนพร้อมกำหนดแนวทางวิธีการและแผนงานในการแก้ปัญหา

ระยะที่ 2 (1) การร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลและเรียนรู้การหาแนวทางการแก้ปัญหา โดยเริ่มจากการทบทวนแนวทางที่ได้จากการดำเนินงานระยะที่ 1 และวางแผนการศึกษาทดลองปฏิบัติเพื่อเปรียบเทียบในแปลงปลูกของกลุ่มเกษตรกรเพื่อใช้ข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ทางเลือกในการผลิตภายใต้ความเหมาะสมของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครว้โดยมีการสรุปบทเรียนและจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สถานการณ์ในพื้นที่เป็นระยะ ๆ ทั้งก่อนปลูก ระหว่างปลูก ออกรวง และเก็บเกี่ยว มีการเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อวิเคราะห์ผลร่วมกัน โดยมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับระยะการผลิต เช่น ค่าใช้จ่ายในการผลิต (พันธุ์/ค่าแรง/เวลา/ปุ๋ย) ฯลฯ

(2) สรุปบทเรียนการดำเนินงาน การทดลองปฏิบัติ และแนวทางในการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ผ่านกระบวนการผลิตขำวนาโยนของเกษตรกรในเขตเทศบาลปาดันนาครว้ ได้แก่ องค์ความรู้ที่ได้ (ความรู้/กระบวนการ) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจ (สุขภาวะ/ความเชื่อมั่น/ทัศนคติ) การเปลี่ยนแปลงด้านการผลิต (การลดละเลิกสารพิษ, ลดต้นทุน, ยกระดับผลผลิต ความคุ้มค่า) การเปลี่ยนแปลงฐานคิดเพื่อแก้ไขปัญหา (ตัวชี้วัด: มองโจทย์ชัด, รู้สาเหตุที่มา, มองเป้าหมายชัด และคิดแนวทางแก้ได้อย่างเหมาะสม)

(5) แนวทางในการพัฒนาและขยายผลในพื้นที่ (เกษตรกรผู้สนใจ/โรงเรียน ฯลฯ) และการคืนข้อมูลและชุดความรู้สู่แนวทางการขยายผลในพื้นที่

● ผลการศึกษา

1. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชาวนา

งานวิจัยครั้งนี้เลือกศึกษาเฉพาะกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวที่มีความสนใจในการเพาะปลูก ชาวนาโดยรวมถึงชาวนาที่มีประสบการณ์ทดลองปลูกข้าวนาโยนในพื้นที่เทศบาลตำบลปาดันนาคร้ว ซึ่งพบว่ากระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว มีดังต่อไปนี้

1.1 การเสริมพลังและสร้างความเชื่อมั่นให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว

จุดเริ่มต้นที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวเริ่มจากการสร้างความเข้าใจร่วมกันผ่านการชี้แจงแผนงานและวัตถุประสงค์ของการดำเนินงาน รวมถึงลักษณะของโครงการวิจัยขึ้นนี้ว่าไม่ได้เป็นการมาสอนทำนา ไม่ได้เอาสิ่งของมาให้เพราะวิธีการการรับฝ่ายเดียว ไม่ได้นำไปสู่ทางออกในการแก้ไขปัญหาการทำนาของตนเองได้อย่างแท้จริง แต่เป็นการชวนกันมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มาลองทำร่วมกันเพื่อหาคำตอบจากข้อสงสัยที่ตนเองสนใจผ่านการทำนาโยน ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้และแนวทางการวิเคราะห์ทางเลือกที่เหมาะสม ในการผลิตข้าวภายใต้ข้อจำกัดของวิธีการผลิตที่ใช้ต้นทุนสูงในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังต้องสร้างความมั่นใจถึงประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับและการดำเนินงานที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องร่วมกันระหว่างนักวิชาการที่ต้องการเรียนรู้กระบวนการทำงานกับชุมชนบนฐานคิดในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับกลุ่มเกษตรกรที่อาสาเข้าร่วมดำเนินงานเพื่อลดความกังวลและเชื่อมั่นว่าที่ตนเองสามารถเรียนรู้และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนของตนเองได้

1.2 การร่วมเรียนรู้และสะท้อนปัญหาเรื่องข้าวผ่านประสบการณ์และมุมมองของแต่ละบุคคล

จุดเริ่มต้นมาในการพัฒนาของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่เกิดขึ้นจากการลองผิดลองถูก ใช้ความรู้สึกลงในการแก้ไขปัญหาและการยึดติดกับวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมซึ่งเริ่มไม่สอดคล้องกับระบบการผลิตในพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่าความรู้ที่เกิดจากการ ลองผิดลองถูกจะไม่มีคุณค่า หากแต่เป็นความรู้หรือประสบการณ์ที่เกิดจากการตกผลึกทางความคิดด้วยตนเองและสามารถนำไปใช้ได้จริงในช่วงเวลาที่ผ่านมาและอาจสามารถกลายเป็นทุนที่สามารถนำมาปรับใช้ได้ในอนาคต ทั้งนี้จึงพบว่าการพัฒนาจุดประกายความใฝ่รู้ที่อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี คือ การเรียนรู้ผ่านการถอดบทเรียนจากชุดประสบการณ์ในเรื่องการทำนาของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวภายในพื้นที่ทั้งที่เคยทำนาโยนและไม่เคยทำนาโยน ทั้งนี้จากการโยนประเด็นคำถามว่าทำนาสมัยนี้มีปัญหาอะไร และ “เฮาฮู้ฮ้อยยังผ่องเรื่องข้าวนาโยน” เพื่อเป็นการตั้งคำถามให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มเกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการปลูกข้าวนาโยน 2) กลุ่มที่กำลังเริ่มทดลองทำการเพาะปลูกข้าวนาโยน และ 3) กลุ่มที่ยังไม่มีประสบการณ์ปลูกข้าวนาโยน แต่มีความสนใจได้เกิดการคิดและตั้งคำถามจากปรากฏการณ์ที่ตนเองพบเห็นในพื้นที่พบว่า ประเด็นปัญหาร่วมสำคัญที่ทำให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวนาโยนสนใจทำนาโยนเกิดขึ้น จาก 3 เงื่อนไขสำคัญ ดังนี้

1) การขาดแคลนแรงงานและต้นทุนในการเพาะปลูกในพื้นที่ช่วงฤดูการผลิตสูง ทั้งนี้จะพบว่า การจ้างแรงงานในการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวที่มีค่าใช้จ่ายสูงขึ้นนั้นเกิดจากการที่ประชากรวัยแรงงานในพื้นที่เริ่มเดินทางออกไปนอกพื้นที่เพื่อไปรับจ้างภายนอกหมู่บ้านมากขึ้น โดยเฉพาะการเข้าไปเป็นแรงงาน ในภาคบริการและอุตสาหกรรมรวมถึงค่านิยมในการส่งเสริมให้บุตร

หลานได้รับการศึกษาถึงสถาบันการศึกษาที่อยู่ในเขตเมืองซึ่งปัจจัยดังกล่าวจึงนำไปสู่ผลกระทบกับกลุ่มครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่จำกัดและมักจะเหลือแต่แรงงานที่สูงอายุและขาดผู้สืบทอด

2) ปัญหาสุขภาพ ทั้งนี้จากการสะท้อนประสบการณ์จากการทำนาโดยเฉพาะเรื่องของอาการปวดเมื่อยเจ็บหลังที่มักเกิดขึ้นจากวิธีการผลิตข้าวแบบดั้งเดิม เช่น การทำนาดำพบว่า ส่วนใหญ่จะต้องก้มตัวลงเพื่อปลูกข้าวอยู่ตลอดเวลาจนเกิดปัญหาสำคัญที่ตามมา คือ อาการปวดหลังและเอวจนต้องหยุดพักการทำงานหรือต้องหาแรงงานไม่ช่วยปลูก ส่วนเกษตรกรผู้สูงอายุถึงขั้นต้องหยุดทำนาและทิ้งร้างผืนนาไว้เพราะความจำยอมต่อความเจ็บปวด นอกจากนี้ผลที่สืบเนื่องจาก ความเจ็บปวดภายหลังการทำนายังส่งผลต่อการสร้างค่านิยมในการบริโภคแอลกอฮอล์เพิ่มมากขึ้นเพราะกลุ่มเกษตรกรส่วนใหญ่เชื่อว่าแอลกอฮอล์ช่วยให้หายเหนื่อย นอนหลับสบาย และลดความเจ็บปวดจากการทำนาได้

3) การประกอบอาชีพหลายอย่าง ทั้งนี้พบว่าปัจจุบันเกษตรกรหลายคนในเขตพื้นที่ไม่ได้ทำนาเป็นอาชีพหลักเหมือนในอดีตเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันที่ค่าครองชีพเพิ่มสูงขึ้น ดังนั้น ด้วยการที่เกษตรกรส่วนใหญ่มีอาชีพหลักและรับจ้างทำงานหลายอย่างจึงทำให้เวลา ในการจัดการเพาะปลูกและดูแลต้นข้าวจึงมีจำกัดและมักต้องจ้างแรงงานในการเพาะปลูกแทน จึงทำให้วิธีการผลิตข้าวนาโยนจึงกลายเป็นทางเลือกที่น่าสนใจเพราะลดขั้นตอนการทำประหยัดเวลาประหยัดแรง เนื่องจากการเพาะปลูกนาโยนต่อไถ่นั้น มีขั้นตอนในการเพาะปลูกที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนและใช้เวลาน้อย

อย่างไรก็ตามกลับยังพบว่าแม้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจะมีความสนใจเกี่ยวกับข้าวนาโยนแต่ก็ยังขาดความมั่นใจในการเปลี่ยนแปลงการผลิตซึ่งมีสาเหตุมาจาก 1)การที่คนในครัวเรือนส่วนใหญ่ยังยึดติดกับการเพาะปลูกแบบ

ดั้งเดิมที่เคยทำมาและยังคงเป็นวิธีการผลิตที่ดีและยังมองไม่เห็นถึงปัญหา 2) ความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่มีอยู่มากจึงทำให้การยอมรับและปรับเปลี่ยนสู่การผลิตรูปแบบใหม่นั้นถูกมองว่าเป็นความเสี่ยงรวมถึง 3) ความไม่มั่นใจเนื่องจาก “การขาดหลักฐานเชิงประจักษ์” หรือชุดความรู้ ที่สามารถยืนยันถึงการทำนาโยนแล้วได้ผลลัพธ์ในทางที่ดี เช่น ทำนาโยนแล้วลดต้นทุน ใช้เวลาน้อย และได้ผลผลิตดีจริงหรือ ซึ่งกลายเป็น “การกระตุ้นสร้างบรรยากาศแห่งการคิดและการระดมสมองเพื่อมองเห็นถึงปัญหาร่วมกัน” เพื่อให้หลุดพ้นจากวงจรของการก้มหน้าปิดปาก และความไม่รู้ จนนำไปสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองและสามารถใช้ความรู้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ผ่านการร่วมกันคิด ร่วมแลกเปลี่ยนเพื่อค้นหาปัญหา (problems) การเปลี่ยนแปลง (dynamic) ผลกระทบ (effect) ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการผลิตข้าวในพื้นที่ ซึ่งการระดมความคิดแบบนี้ทำให้เกษตรกรผู้เข้าร่วมเริ่มเรียนรู้การกำหนดประเด็นปัญหา และมองเห็นข้อจำกัด จุดแข็ง จุดอ่อน รวมถึงโอกาสของการพัฒนาแก้ไขปัญหารวมถึงได้สะท้อนให้เห็นความตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นของการเรียนรู้ การพัฒนาทักษะและกระบวนการในการคิด การวิเคราะห์ การแก้ปัญหา ผ่านการมองประเด็นเรื่องความเสี่ยงของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวที่เพิ่มสูงขึ้น ทั้งความเสี่ยงจากสภาพแวดล้อม ทั้งฤดูกาลที่แปรปรวน ความเสี่ยงต่อปริมาณผลผลิตที่ได้รับและความเสี่ยงต่อการขาดแคลนทุนทรัพย์ที่นำพาเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวตกอยู่ในระบบการกู้หนี้ยืมสินสะสมหนี้ การพึ่งพาคนอื่นตลอดเวลา และตกอยู่ในวังวนของคำว่า “เจ็บ จน ไม่รู้”

1.3 การศึกษาดูงานเพื่อยอมรับความรู้ใหม่และการทดลองปรับใช้ในแปลงนาสาธิต

เป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ที่ประสบผลสำเร็จในการทำนาโยนทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงดังเช่น การศึกษาเรียนรู้ที่ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (กิจกรรมการลดต้นทุน การผลิตข้าวโดยวิธีการทำนาโยน) ตำบลจอมหมอกแก้ว อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา โดยการล้อมวง พูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างผู้แทนเกษตรกรบ้านป่าตันนาคร้ว ชาวนาในพื้นที่อำเภอมะนัง และแกนนำผู้ประสบความสำเร็จในการทำนาโยน ทั้งนี้ความรู้ที่ได้นอกเหนือจากการเรียนรู้ เรื่องเทคนิคการผลิตข้าวนาโยนของพื้นที่มะนังให้ประสบความสำเร็จแล้วนั้นยังมีประเด็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องของการพัฒนา โดยการพึ่งตนเอง (เมื่อนักพัฒนาถอนตัวจากพื้นที่) การบริหารจัดการร่วม และการช่วยเหลือกันของกลุ่มกิจกรรมในชุมชนและการสืบทอดงานพัฒนาสู่ลูกหลาน (การสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่) ซึ่งช่วยสร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเกษตรกรเพราะรูปแบบของปัญหาที่เกิดขึ้น ในพื้นที่ศึกษาดูงานนั้นไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งประเด็นหลักอยู่ที่การขาดแคลนแรงงานและการพยายามพัฒนาเพื่อหาวิธีในการทำนาที่สะดวกและใช้ต้นทุนน้อย หากแต่การที่จะประสบผลสำเร็จได้นั้นต้องมาจากการที่คนในชุมชนได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาและนำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง ดังเช่น การทดลองเพาะต้นกล้านาโยน แบบ 1) ข้าว 1 ส่วน : ดิน 7 ส่วน 2) ข้าว 1 ส่วน: ดิน 9 ส่วน 3) ข้าว 1 ส่วน: 14 ส่วน และ 4) การเพาะกล้าแบบใช้เมล็ดเดียวเพื่อนำไปทดลองเพาะปลูกและเปรียบเทียบกับวิธีการทำนารูปแบบอื่น ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ทางเลือกในการผลิตภายใต้ความเหมาะสมของเกษตรกรในเขตเทศบาลป่าตันนาคร้ว

จากการศึกษาดูงานทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้ว่าแม้ว่าการปลูกข้าวนาโยนจะมีผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ โดยเฉพาะในเรื่องของการลดต้นทุนด้านแรงงานเวลาที่เป็นเรื่องสำคัญของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในเขตพื้นที่เทศบาลป่าตันนาคร้วก็ตาม หากแต่ทีมวิจัยกลับเรียนรู้เพิ่มเติมว่าแท้จริงแล้ว **การเพาะปลูกข้าวในพื้นที่เทศบาลป่าตันนาคร้วนั้น ไม่สามารถที่จะยึดใช้วิธีการผลิตเพียงวิธีการใดวิธีการหนึ่งได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด** ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมในช่วงเวลาดังกล่าว ที่ต้องพิจารณาจากสภาพอากาศ ปริมาณน้ำในการเพาะปลูก และต้นทุนที่ตนเองมี ดังเช่นในช่วงฤดูกลาง ที่ผ่านมาซึ่งเกิดปัญหาฝนทิ้งช่วงและภัยแล้งอันเป็นข้อจำกัดของการทำนาโยนและนาดำจึงทำให้เกษตรกรต้องหันมาเพาะปลูกโดยวิธีการทำนาหว่านแทนในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นต้น นอกจากนี้ยังทำให้เห็นว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการใช้ความรู้สึกหรือความเชื่อของคนส่วนใหญ่เป็นตัววัดผลลัพธ์นั้นแท้จริงแล้วอาจจะไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกต้องเสมอไป ดังเช่น ความเชื่อที่เกิดจากการเพาะปลูกข้าวโดยอัตราส่วน 1:7 ที่ในช่วงเวลาแรก ถูกมองว่าเป็นอัตราส่วนที่ดีที่สุดและได้ปริมาณข้าวมากที่สุด หากแต่จากการร่วมเรียนรู้กลับพบว่าการเพาะปลูกแบบข้าวต้นเดียวเป็นวิธีการที่ได้ผลผลิตมากที่สุดแทน เป็นต้น นอกจากนี้บทเรียนสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้ที่แท้จริงต้องเกิดจากการลงมือปฏิบัติด้วยตัวเองได้ เห็นกับตาและสามารถนำข้อมูลไปร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นถึงต้นเหตุของปัญหาและวิธีการที่เหมาะสมในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเบื้องต้นด้วยตนเอง

ภาพที่ 4 การศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบและการทดลองเพาะปลูกข้าวนาโยน

1.4 การปฏิบัติจริงเพื่อสร้างการเรียนรู้และแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมด้วยตนเอง

เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อให้เกิดประสบการณ์ในการทำงานที่ดำเนินการอยู่ โดยเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจะมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการเรียนรู้เพื่อตอบสนองสักับประเด็นที่พวกเขาเห็นว่าเป็นปัญหาหรืออุปสรรคในการทำนาโยนให้บรรลุเป้าหมาย โดยเริ่มตั้งแต่การทดลองคัดเมล็ดพันธุ์ก่อนนำไปเพาะต้นกล้า การจดบันทึกเพื่อเปรียบเทียบระยะเวลาที่ใช้ในการเพาะต้นกล้า และการคิดทบทวนค่าใช้จ่ายในการทำนาแต่ละประเภท จำนวนแรงงานที่ใช้และปัญหาความเจ็บปวด ของร่างกายหลังจากทำนา ทั้งนี้จากการเรียนรู้ร่วมกันโดยผ่านการปฏิบัติจริงพบว่ากลุ่มเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวได้ข้อมูลในการผลิตข้าวนาโยนในแบบฉบับของตนอันประกอบไปด้วย 1) ชุดความรู้ในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว 2) ชุดความรู้ในการผลิตข้าวนาโยนได้แก่ การเตรียมดิน

การเพาะต้นกล้า การกำหนดอัตราส่วนในการเพาะข้าว 3) ชุดความรู้รูปแบบของการโยนต้นกล้าที่เหมาะสมกับพื้นที่นาในเขตเทศบาลตำบลป่าต้นนาครัว และ 4) ข้อมูลเชิงเปรียบเทียบผลการเพาะปลูกข้าวที่แสดงให้เห็นถึงการลดต้นทุนในการผลิตข้าว ซึ่งชุดความรู้ดังกล่าวเกิดจากการร่วมกันปฏิบัติและวิเคราะห์ผลร่วมกันซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ทุกคนได้รู้ ได้เห็น ได้ปฏิบัติ และได้นำไปแลกเปลี่ยนเผยแพร่ต่อไป อันจะกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่นำพาให้กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ป่าต้นนาครัวได้พัฒนาไปสู่การเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่แท้จริง ทั้งนี้จากกล่าวได้ว่าความรู้ที่ได้มานั้นล้วนเกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระดมสมองกับกลุ่มเกษตรกรที่สนใจเพื่อเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ การแก้ปัญหาโดยผ่านการทดลองเรียนรู้จากการทำหน้าที่ในการเป็นวิทยากรกระบวนการ (Facilitator) ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญของการดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยยึดเกษตรกรเป็นศูนย์กลางเพราะการฝึกเรียนรู้เป็นวิทยากรกระบวนการทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย ยืดหยุ่น ไม่เคร่งครัดอัดอั้นเกินไป

ภาพที่ 3 ลักษณะการทำนาข้าวในเขตพื้นที่ตำบลป่าต้นนาครัว

ค่าใช้จ่าย โดยเฉลี่ย/ไร่	วิธีการปลูกข้าวแบบต่าง ๆ				เปรียบเทียบ การผลิตข้าว	วิธีการปลูกข้าว		
	นาโยน+ ถาดเพาะ	นาโยน	นาหว่าน	นาดำ		นาโยน	นาหว่าน	นาดำ
ค่าจ้างเตรียมแปลง	800	800	800	800	ปริมาณ การใช้เมล็ดพันธุ์	4-5 กิโลกรัม ต่อไร่	25-30 กิโลกรัม ต่อไร่	5-10 กิโลกรัม ต่อไร่
ค่าเมล็ดพันธุ์ ดิน ถาดเพาะกล้าข้าว	700	50	200	100	ปริมาณ ของวัชพืช	น้อย	มากกว่า	น้อย
ค่าจ้างปลูก เหมาะสม	0	0	0	1,500	การใช้สารเคมี กำจัดวัชพืช	น้อย	มากกว่า	น้อย
ค่าปุ๋ยเคมี	600	600	600	600	การแพร่ระบาด และความเสียหาย จากแมลงศัตรูพืช	น้อย	มาก	น้อย
ค่าสารกำจัดศัตรูพืช (สารกำจัดวัชพืช และสารกำจัดแมลง)	100	100	300	100	การเข้าดูแลรักษา	ทำได้ สะดวก	ทำได้ ลำบาก	น้อย
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง เครื่องตัดฆ่าล้าง	300	300	300	500	ต้นทุนการผลิต	ต่ำกว่า	ปานกลาง	ทำได้ สะดวก
ค่าจ้างเก็บเกี่ยว (ค่าเกี่ยว,ค่าไม่ข้าว)	1,000	1,000	1,000	1,000	ผลผลิต	มีแนวโน้ม สูงกว่า	มีแนวโน้ม ต่ำกว่า	สูง
รวมต้นทุนการปลูก	3,500	2,850	3,200	4,600				

ภาพที่ 4 ตารางวิเคราะห์เปรียบเทียบโดยเกษตรกร
ภายหลังจากการดำเนินการทดลองเพาะปลูกข้าว

1.5 การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนผ่านการทำนาโยน

การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้จัดเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนาการเรียนรู้ของเกษตรกร ผู้เพาะปลูกข้าวเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ชี้ชวนให้ชาวบ้านได้แสดงศักยภาพและภูมิปัญญาของตนเอง รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการทำงานอย่างเต็มที่ ซึ่งในงานวิจัยนี้พบว่าเงื่อนไขและปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดขึ้นของ

เครือข่ายการเรียนรู้เกิดขึ้นจากบทเรียนการเผชิญกับวิกฤติการณ์ปัญหาร่วมกันของเกษตรกรที่ทำนาที่ได้เรียนรู้ปัญหาและบทเรียนร่วมกัน และเมื่อกลุ่มแกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จ ในการแก้ไขปัญหาจนได้ชุดความรู้ในการผลิตข้าวนาโยนที่เหมาะสมกับเกษตรกรปาดันนาคร้ว จึงได้ดำเนินการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาหรือคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยในที่นี่จะพบว่า รูปแบบการถ่ายทอดของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวนาโยนในพื้นที่ปาดันนาคร้วนั้น ได้ดำเนินการผ่านการรวมกลุ่มเกษตรกรที่สนใจภายในพื้นที่ตำบลปาดัน และตำบลปาดันนาคร้ว จำนวน 8 หมู่บ้าน รวมถึงกลุ่มพระวัดศรีอ้วน กลุ่มผู้สูงอายุและผู้พิการในพื้นที่ที่สนใจเข้ามาสะท้อนปัญหา และทดลองทำนาเป็นต้น โดยการเสริมสร้างกิจกรรมให้มีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ กระจายความรู้ ตลอดจนมีการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ โดยการร่วมวิเคราะห์สภาพปัญหา แสวงหาทางเลือกสำหรับการแก้ปัญหา ทดลองและสรุปผลการเรียนรู้ซึ่งภายหลังการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จก็ได้มีการนำเสนอ ข้อมูลแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของแต่ละกลุ่ม

นอกจากนี้กลุ่มเกษตรกรผู้ทำนาโยนยังได้มีการประสานเชื่อมโยงหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน และองค์กรภายนอกชุมชน เช่น เกษตรอำเภอแม่ทะ นักพัฒนาชุมชนในหน่วยงานเทศบาลตำบล ปาดันนาคร้ว นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง และกลุ่มการเรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตรตำบลจอมหมอกแก้ว อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย เป็นต้น เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกรที่ทำนาโยนอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 5 กิจกรรมการขยายผลการดำเนินการวิจัยเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้และ
แนวทางการเพาะปลูก ข้าวนาโยนโดยกลุ่มเกษตรกรที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ

2. การเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้

2.1 ด้านฐานคิด

ในการทำวิจัยร่วมกับเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ครั้งนี้ ถือเป็นเรื่องใหม่และเป็นก้าวแรกในการทำงานในลักษณะที่เป็นเชิงวิชาการ ซึ่งรวมไปถึงงานวิจัยเรื่องข้าวนาโยนซึ่งก็เป็นรูปแบบ การผลิตที่เพิ่งเข้ามาในพื้นที่ในช่วง 1-2 ปี และได้รับความสนใจจากกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่เป็นอย่างมาก สำหรับการดำเนินงานในครั้งนี้ได้เริ่มต้นจากความไม่รู้ ซึ่งความไม่รู้นี้เกิดจากการที่ชุมชนท้องถิ่น เริ่มไม่รู้จักตัวเองว่ามีทุนอะไรบ้างในชุมชนจนปล่อยให้คนภายนอกเข้ามาชี้ทางถูก ๆ ผิด ๆ ให้เดินตาม ทั้งนี้ภายหลังจากการเริ่มลงมือในการทำวิจัยแล้วนั้น พบว่า งานวิจัยชิ้นนี้ได้เริ่มสร้างความเชื่อมั่นในเรื่องที่ว่าความต้อการนั้นต้องเกิดขึ้นจากความต้อการที่แท้จริงของคนในชุมชนและเรียนรู้โดยคนในชุมชน โดยไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคลหรือหน่วยงาน รวมถึงการกล้าแสดงความคิดเห็น การได้ตอบปัญหาหรือการลุกขึ้นมาเป็นผู้ดำเนินเวที รวมถึง

ยังได้ข้อค้นพบใหม่บางประการ จากการปฏิบัติการที่ทำร่วมกันถือเป็นชุดประสบการณ์สำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาทักษะและการสร้างการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายที่เห็นชัดเจน คือ การกำหนดดวงพุดคุย การตั้งคำถาม เพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขได้ด้วยตนเองโดยได้รับความรู้จากนักวิชาการ ทั้งนี้ทำให้ชุมชนเข้าใจถึง แนวทางในการดำเนินงานมากขึ้น รวมถึงมีการคิดอย่างเป็นระบบมากขึ้นผ่านกระบวนการวิจัย การพุดคุยตั้งแต่การค้นหาข้อมูลพื้นฐาน การค้นหาปัญหาในเรื่องการทำนาโยน หรือแม้กระทั่ง การออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูลเรื่องข้าวนาโยน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าทีมวิจัยเริ่มรู้จักการแสวงหาความรู้ ความสามารถในระดับที่เรียกว่า คิดเป็น ทำเป็น จนมีความสามารถที่จะค้นหาปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหาและดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ ทั้งนี้จากการทำโครงการวิจัยในครั้งนี้ ยังช่วยให้เปิดมุมมองวิธีคิดของเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ที่ไม่ได้ติดกับการแข่งเชิงความคิด ผ่านมุมมองที่ว่าการทำงานนาโยนนั้นไม่มีแนวคิดอะไรที่เป็นหลักตายตัวเสมอไป หากแต่มันขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและเลือกใช้ให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ของตนเองมากกว่า

2.2 ด้านกระบวนการผลิต

จากปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าว ไม่ว่าจะเป็นจากต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น แรงงานน้อยลง และเวลาสำหรับการเพาะปลูกและการดูแลเริ่มมีข้อจำกัดจากภาระหน้าที่ส่วนอื่นนั้น ได้มีผลนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตในพื้นที่เขตเทศบาลตำบลปาดันนาคร้ว นาโยนกลายเป็นระบบ การผลิตทางเลือกใหม่ที่เข้ามาในพื้นที่ชุมชน และกลายเป็นที่สนใจจากกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน ในช่วงที่ผ่านมาและจากการทำงานวิจัยที่มีฐานคิดเกี่ยวข้องกับเรื่องของนาโยนจึงทำให้เห็นถึง การเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะการลดต้นทุนในการผลิตโดยในเรื่อง

ของต้นทุนทางการเงิน และเวลา โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานดำที่เป็นที่นิยมในการเพาะปลูกในปัจจุบัน นอกจากนี้ภายใต้กระบวนการผลิตแบบข้าวนาโยนได้ก่อให้เกิดแนวทางในการลดต้นทุนในลักษณะของการพึ่งพาตนเองและลดข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ด้วยวิธีการ “ให้ยืมถาดเพาะกล้า” จากเกษตรกร ที่มีถาดเพาะข้าวจำนวนมาก ซึ่งผลลัพธ์ที่ตาม คือ ช่วยทำให้เกษตรกรที่มีรายได้น้อย แต่สนใจการทำข้าวนาโยนได้มีโอกาสทดลองในการผลิตข้าวนาโยน ประกอบกับเกษตรกรบางรายเริ่มเห็นช่องทาง ในการหารายได้ โดยเฉพาะในช่วงที่ตนเองเพาะปลูกเสร็จ เช่น การรับจ้างเพาะกล้านาโยนจำหน่ายแก่ผู้สนใจในพื้นที่เทศบาลตำบลป่าตันนาครี และในพื้นที่ใกล้เคียงรวมถึงการคิดรูปแบบ การรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวในระดับหมู่บ้านทั้งในและนอกพื้นที่ใกล้เคียง

2.3 ด้านสุขภาพ

ปัจจุบันปัญหาต้นทุนการทำงานได้บีบให้เกษตรกรในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลป่าตันนาครี หลายรายไม่สามารถก้าวข้ามวัฏจักรของคำว่า เจ็บ จน ไม่ได้ ซึ่งผลลัพธ์ที่ตามมา คือ สุขภาวะของตนเองเสียไปและมีผลต่อความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่นำไปสู่การเกิดความแตกแยก แต่อย่างไรก็ตาม จะพบว่าในการผลิตข้าวนาโยนมีปัจจัยหลายอย่างที่สามารถช่วยให้สุขภาพของเกษตรกรนั้นดีขึ้น โดยสะท้อนผ่าน 1) เวลาที่เหลือจากการเพาะปลูก ที่สามารถทำให้เกษตรกรสามารถทำงานอื่น ๆ ได้ 2) เกิดรูปแบบการทำงานแบบพึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยเฉพาะการใช้แรงงานภายในครัวเรือน ในการเพาะปลูก ซึ่งสามารถเข้าร่วมมือช่วยเพาะปลูกได้หลายวัย ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยผู้สูงอายุ รวมถึงยังเป็นสิ่งที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวได้เป็นอย่างดี (3) การทำนาโยนสามารถช่วยลดอาการ บาดเจ็บ เมื่อย่ำจากการขั้นตอนการเพาะปลูกได้เป็นอย่างดี

● สรุป

ความน่าสนใจของงานวิจัยนี้เป็นการแนวทางการแสวงหา “ทางออก” หรือ “ทางเลือก” ภายใต้การผลิต “ข้าว” ซึ่งเป็นอาหารหลัก ผ่านการเรียนรู้รูปแบบการผลิตแบบใหม่ที่เรียกว่า “นาโยน” ในลักษณะที่พึ่งพาตนเองมากกว่าการพึ่งพาเทคโนโลยีที่เป็นกระบวนการผลิตใช้ต้นทุนสูงและใช้เป็นเครื่องมือที่จะสร้างกระบวนการค้นหาความรู้ใหม่ผ่านวิธีการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับภูมิโนทัศน์ของท้องถิ่นตนเองในลักษณะ “เป็นการลองผิดลองถูก” แม้กระบวนการผลิตโดยการโยนกล้าจะเป็น เรื่องใหม่สำหรับเกษตรกรในพื้นที่ที่ผ่านมามีเกษตรกรบางกลุ่มมีความพยายามในการเรียนรู้ และปรับวิธีการผลิต วิเคราะห์ข้อจำกัดที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งบทเรียนดังกล่าวมีแนวโน้ม ต่อการผลิตข้าวนาโยนไปในทิศทางที่ดี ทั้งต้นทุนการผลิตที่เกี่ยวข้องกับค่าเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ต้องจ่าย ในราคาสูงตามปริมาณพื้นที่จากการเพาะปลูกแบบเดิม ค่าแรงในการปักดำ-ถอนกล้าตามระยะเวลาในการเพาะปลูก ค่าใช้จ่ายในการเตรียมดินจากการปลูกด้วยเครื่องปักดำการใช้ยากำจัดวัชพืช ในแปลงปลูก สุขภาพที่เกิดจากอาหารปวดเมื่อยจากการดำนาหรือแม้กระทั่งสามารถพึ่งพาแรงงานในครัวเรือนในการโยนกล้าเพื่อเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว ซึ่งบทเรียนดังกล่าวยังคงต้องมีการวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นความรู้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามกระบวนการทางสังคมที่เกื้อหนุนที่เกิดขึ้นผ่านการผลิตข้าวนาโยน ที่ส่งเสริมให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่ลงมือปฏิบัติด้วยตัวเองจนสามารถสร้างความรู้ ทักษะ ระบบการจัดการความรู้และระบบการเรียนรู้ที่ดี มีการถ่ายทอดความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน จะช่วยทำให้ชุมชนนั้นเกิดพลังสร้างสรรค์และเกิดเป็นภูมิปัญญาที่คอยตระหนักรถึงความเป็นของ การแสวงหาทางออกร่วมกัน เช่นเดียวกับกระบวนการผลิตข้าวนาโยนของพื้นที่ป่าตันนาครีแห่งนี้ ที่พร้อมที่จะเรียนรู้เรื่องระบบการผลิตข้าวที่ช่วยลดต้นทุน สร้างทางเลือกที่เหมาะสมและพยายามก้าวข้ามข้อจำกัดด้านการผลิตอยู่เสมอตลอดชีวิต

เอกสารอ้างอิง

- กรมอนามัย.(2550).*โครงการศึกษารูปแบบการพัฒนาระบบแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในงานภารกิจกรมอนามัย*.กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.
- จามะรี เชียงทอง.(2549).*สังคมวิทยาการพัฒนา*. กรุงเทพฯ:โอเดียนสโตร์.
- พระมหาสุชาติย์ อากาศโร. (2547). *เครือข่าย ธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ*. กรุงเทพฯ:สำนักงานเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ยศ สันตสมบัติ.(2546). *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์.
- ลลิตา พิมาศกมลพัฒน์.(2546).*ความต้องการบริการด้านการเกษตรจากสถานีทดลองพืชสวนห้วยผัด จังหวัดลำปาง*.เชียงใหม่:บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมพันธ์ เตชะอธิก.(2540).*การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Beal,R.L. (1975).*The peasant marketing system of Oaxaca*, Mexico. Berkeley,University of California Press.
- Cohen & Uphoff. (1980). *Effective Behavior in Organizations*. New York : Richard D. Irwin Inc.
- Griswold, W. (2004). *Cultures and Societies in a Changing World*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Gupta, Akhil and Ferguson, James. (1999). “*Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era*”. in Akhil Gupta and Ferguson (eds.). Culture, Power, Place: Exploration in Critical Anthropology. (pp. 1-29). Durham: Duke University Press.

- Moerman, Michael. (1968). *Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village*.Berkeley, University of California Press.
- Scott,J.C. (1976). *The Moral Economy of the Peasant*. New Haven, Yale University Press.
- Sinad Treevanchai. (2003). “*Social Capital and the Performances of Savings Groups: A Case Study in Songkhla*.” “Master Degree Thesis, Faculty of Economics (English Program), Thammasat University.

